

ОСОБЛИВОСТІ ТА СКЛАДОВІ ПСИХОЛОГІЧНОГО БЛАГОПОЛУЧЧЯ ФАХІВЦІВ ХАРЧОВОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ

FEATURES AND COMPONENTS OF PSYCHOLOGICAL WELL-BEING OF FOOD INDUSTRY PROFESSIONALS

У статті висвітлюються теоретичні та прикладні аспекти психологічного благополуччя фахівців харчової промисловості як ключового чинника професійної ефективності та загальної задоволеності життям. Зазначається, що в умовах сучасного суспільства, яке висуває високі вимоги до всіх сфер професійної діяльності, збереження психоемоційного стану працівника харчової галузі набуває особливого значення. Дослідження зосереджено на аналізі наукового підґрунтя феномену психологічного благополуччя. Проаналізовано надбання науковців щодо вивчення сутності поняття «психологічне благополуччя» та «психологічне благополуччя фахівців харчової промисловості» зокрема. Висвітлено основні підходи до розуміння психологічного благополуччя працівників як: багатомірного конструкта, балансу між зусиллями та винагородами, системи емоційних і когнітивних компонентів, а також як показника якості життя. У роботі наголошується на унікальності професійної діяльності у сфері харчового виробництва, яка супроводжується високими навантаженнями, багатостадійними технологічними процесами, необхідністю дотримання стандартів безпеки та гігієни, а також чіткої командної взаємодії.

Особливу увагу приділено аналізу когнітивного навантаження, емоційного вигорання, професійного стресу та їх взаємозв'язку із психологічним станом працівника. Виокремлено такі ключові компоненти благополуччя, як емоційна стабільність, мотиваційна налаштованість, адаптивність, комунікативні навички, здатність до самореалізації й саморефлексії. Обґрунтовано, що психологічне благополуччя впливає не лише на продуктивність праці, а й на загальне фізичне та психічне здоров'я особистості, що особливо актуально в умовах воєнного стану в Україні.

У статті запропоновано опис психологічного благополуччя фахівця харчової галузі як системного явища, що включає внутрішні ресурси особистості та зовнішні фактори робочого середовища. Підкреслюється необхідність розробки психологічних інструментів та програм підтримки персоналу підприємств харчової промисловості з метою профілактики професійного вигорання, зниження стресових чинників та підвищення мотивації.

Результати дослідження мають прикладне значення для HR-практиків, керівників підприємств, викладачів професійної підготовки та самих працівників, оскільки сприяють формуванню усвідомленого підходу до збереження ментального здоров'я у складних виробничих умовах.

Ключові слова: особливості, психологічне благополуччя, фахівець, спеціаліст, харчова промисловість, особистість.

The article highlights the theoretical and applied aspects of the psychological well-being of food industry professionals as a key factor in professional effectiveness and overall life satisfaction. It is noted that in the context of modern society, which imposes high demands on all areas of professional activity, maintaining the psycho-emotional state of food industry workers is of particular importance. The research focuses on the analysis of the scientific foundations of the phenomenon of psychological well-being. The achievements of scholars in studying the essence of the concept of "psychological well-being" and, in particular, "psychological well-being of food industry professionals" are analyzed. The main approaches to understanding employees' psychological well-being are covered, including: as a multidimensional construct, a balance between efforts and rewards, a system of emotional and cognitive components, as well as an indicator of quality of life. The study emphasizes the uniqueness of professional activity in the food production sector, which involves high workloads, multi-stage technological processes, strict safety and hygiene standards, and clear teamwork.

Special attention is given to the analysis of cognitive load, emotional burnout, occupational stress, and their relationship with the employee's psychological state. Key components of well-being such as emotional stability, motivational attitude, adaptability, communication skills, self-realization, and self-reflection are identified. It is substantiated that psychological well-being affects not only work productivity but also the overall physical and mental health of the individual, which is especially relevant under the conditions of martial law in Ukraine.

The article proposes a description of psychological well-being of food industry specialists as a systemic phenomenon that includes internal personal resources and external factors of the work environment. The need to develop psychological tools and support programs for food industry personnel is emphasized to prevent professional burnout, reduce stress factors, and enhance motivation.

The results of the study have practical significance for HR practitioners, enterprise managers, vocational education instructors, and the workers themselves, as they contribute to the formation of a conscious approach to maintaining mental health in complex production conditions.

Key words: features, psychological well-being, specialist, professional, food industry, personality.

УДК 159.942/944:331.101.3:664-051
DOI <https://doi.org/10.32782/2663-5208.2025.72.1.10>

Волошина Ю.І.

аспірантка кафедри психології та особистісного розвитку
Центрального інституту післядипломної освіти
ДЗВО «Університет менеджменту освіти»

Вступ, постановка проблеми. Впродовж усієї історії психології науковці намагалися відшукати відповідь на питання, як поєднати та гармонізу-

вати внутрішній особистісний стан людини та її відносини із оточуючим середовищем; як особистості адаптуватись до нових умов соціальної

ситуації і бути залученою, а не почуватись при цьому самотньою та ізольованою; як реалізувати себе в різних суспільних інституціях, щоб відчувати задоволеність життям? Дійсно, вчені наполегливо шукали «рецепт щастя», який би дозволив кожній людині жити наповненим змістом повноцінним життям, тобто позитивно функціонувати. При дослідженні станів оптимального функціонування особистості саме і з'явився у психології термін «психологічне благополуччя», яке лежить у одній площині з такими поняттями як «щастя», «психічне здоров'я», «позитивний стиль життя», «емоційний комфорт» тощо.

Безумовно, такі пошуки були і залишаються обумовленими запитом самого суспільства. Адже прагнення до позитивного функціонування та відчуття благополуччя є однією із основних рушійних сил особистісного зростання і важливою умовою якості життя людини, тому проблема його надбання, збереження, покращення і підтримки є предметом численних психологічних досліджень.

Сучасне суспільство висуває все більш жорсткі вимоги до фахівців в усіх сферах діяльності і спеціалісти харчової промисловості не є виключенням. Оскільки вони працюють в умовах високих фізичних та емоційних навантажень то збереження та примноження їхнього психологічного благополуччя є ключовим аспектом ефективної професійної діяльності. Дослідження психологічного благополуччя в цьому секторі є важливим для збереження здоров'я фахівців, підвищення продуктивності праці та зниження рівня професійного вигорання. Саме тому важливим і актуальним завданням для науковців у психологічній сфері є пошук дієвих засобів та методів для збереження та покращення психологічного благополуччя спеціалістів цієї галузі.

Аналіз (основних) останніх досліджень і публікацій. Значення психологічного благополуччя для успішності професійної діяльності важко переоцінити. Адже, коли людина відчуває щасливою, спокійною і задоволеною своїм життям, вона може краще концентруватися, приймати продумані рішення і досягати поставлених цілей. Вона спокійно відноситься до критики, вміє працювати у команді, налагоджувати контакти і брати відповідальність, а опинившись у ситуації невизначеності не втрачати віру у себе. Позитивний емоційний стан також сприяє збереженню емоційного балансу, підвищенню самооцінки та підтриманню мотивації до розвитку в професійній сфері. Таким чином, збереження психологічного благополуччя може сприяти досягненню успіху у професійній діяльності.

Дослідження проведені О. Віговською та О. Капустіною, доводять, що в основі психологічного благополуччя особистості лежить суб'єктивна емоційна оцінка людиною себе і власного життя, процес самоактуалізації та особистісного зростання, а за своїм змістом психологічне благополуччя співвідноситься передусім з екзистен-

ціальним переживанням людиною ставлення до власного життя [1, с. 161-166; 2, с. 123-125].

Що стосується психологічного благополуччя працюючої особистості (працівника), то воно розглядається науковцями: 1) як багатомірний конструкт, який складається з різних компонентів (К. Ріфф [3, с. 719-727], П. Уорр [4, с. 193-210], Дж. Хорн [5, с. 77-96], Т. Таріс, У. Шауфелі [6, с. 15-34], П. Шреурс [7, с. 351-372] та ін.), а також як багатомірний ресурс здійснення професійної діяльності (К. Пейдж та Д. Велла-Бродрік [8, с. 441-458], А. Баккер та Е. Демероуті [9, с. 309-328] та ін.); 2) як баланс чи дисбаланс між вкладеними зусиллями та отриманими винагородами (Р. Карасек, Т. Теорелл, [10], Дж. Сієрріст [11, с. 27-41] та ін.); 3) як комплекс позитивних, негативних або як позитивних, так і негативних структурних компонентів (установок, переживань, відносин) благополуччя (професійного стресу, професійних деформацій, професійного здоров'я) (Дж. Хакман і Г. Олдхем [12, с. 250-279], К. Йілдрім [13, с. 153-163], М. Шутлз [14, с. 107-124] та ін.); 4) як інтегративний показник якості життя особистості (Дж. Б. Ейві, Ф. Лутанс, Р. М. Сміт, Н. Ф. Палмер, [15, с. 17-28] та ін.) [16].

Дослідження психологічних аспектів професійної діяльності зустрічаються в роботах таких науковців: Л. Карамушка (досліджує психологію управління діяльністю та стреси в професійній сфері.) [17]; Н. Чепелева (займається проблемами професійного розвитку особистості). [18]; Г. Балл (досліджував професійну свідомість і мислення) [19]; В. Зазикін (вивчав психологічні аспекти професійної адаптації) [20]; В. Кузьменко (досліджує професійний стрес і шляхи його подолання) [21]; Д. Голланд (розробив теорію професійної орієнтації (теорія типів особистості та професійного середовища) [22]; Д. Голман (досліджував роль емоційного інтелекту в професійній діяльності) [23]; Е. Локк (відомий своїми дослідженнями мотивації і постановки цілей у професійній діяльності) [24]; Д. Супер (розробив концепцію професійного розвитку особистості) [25]; М. Селігман (вивчав позитивну психологію і її роль у професійному розвитку). [26].

Зважаючи на наявність значної кількості праць з вивчення феномену психологічного благополуччя загалом, варто відзначити що проблема психологічного благополуччя та його особливостей і компонентів саме фахівців харчової промисловості є мало дослідженою.

Мета та завдання. Мета – дослідити особливості та складові психологічного благополуччя саме фахівців харчової промисловості.

Відповідно до зазначеної мети у статті поставлено такі завдання:

– висвітлити сутність і зміст феномену психологічного благополуччя саме фахівців харчової промисловості;

– проаналізувати особливості та складові психологічного благополуччя працівників харчової промисловості.

Теоретичні основи. Термін «психологічне благополуччя» ввів американський соціальний науковець Норман Брадберн. Він визначив його як суб'єктивне відчуття щастя і загальної задоволеності життям [27].

Психологічне благополуччя визначається як суб'єктивне відчуття задоволеності життям, що включає емоційний комфорт, мотивацію до діяльності та відсутність стресових факторів (К. Ріфф) [3]. Класичні моделі благополуччя базуються на теоріях Раяна і Десі (самодетермінація) [28, с. 182-185], моделі Шелдона та Любомирські (щастя як сталість і задоволення життям) [29, с. 111-131].

Теоретичну базу для розуміння феномену психологічного благополуччя та його значення в самореалізації особистості закладено дослідженнями К. Ріфф [3], С. Любомирські та ін. [29], роботи яких присвячені вивченню благополуччя особистості, що включає в себе такі поняття як щастя, задоволеність життям, позитивне функціонування, психологічне здоров'я, непохитність духу тощо.

Позитивне психологічне функціонування є основою або базою психологічного благополуччя. Саме поняття психологічного благополуччя можна розглядати і як змістовну складову загального здоров'я людини, і як наукову категорію, що знаходиться на стадії становлення та роз'яснення [30].

Для працівників харчової промисловості, які працюють у змінному графіку, в умовах фізичного навантаження та під впливом соціальних викликів, особливо важливо розуміти специфічні ризики психологічного виснаження, щоб своєчасно та ефективно здійснювати профілактику зниження рівня психологічного благополуччя.

Аналізуючи зміст дефініції «психологічне благополуччя» через призму особистості задіяної на виробництві продуктів харчування, можна зробити висновок, що психологічне благополуччя фахівців харчової промисловості визначається як стабільний внутрішній стан особистості, що характеризується відчуттям професійної значущості, емоційного комфорту, стійкості до стресових виробничих факторів, задоволеності трудовою діяльністю та ефективною самореалізацією в умовах багатозадачної, регламентованої та командно орієнтованої роботи.

Щодо портрету психологічного благополуччя саме фахівців харчової промисловості, ми вважаємо, що його особливостями є необхідність виконання складних та відповідальних завдань пов'язаних з виробництвом, контролем якості, дотриманням техніки безпеки та санітарних норм, рівнем розвитку сенсорних здібностей та вмінням ефективно взаємодіяти у команді. Оскільки така праця вимагає від працівника вміння швидко приймати рішення, адаптуватися до змін, знати технологічні інструкції виробництва, санітарно-гігієнічні вимоги, пам'ятати законодавчу базу, то можна зробити висновок, що до людини висувуються

вимоги виконувати, майже одночасно, багато різних видів діяльності, тобто бути високоорганізованою, компетентною та багатозадачною. Така діяльність може негативно впливати на емоційний стан особистості, викликати нервову напруженість чи навіть стрес, що, у свою чергу, може негативно позначитися на фізичному та ментальному здоров'ї та суттєво погіршити життя загалом і результати роботи зокрема. Тому є надважливим набуття, збереження та примноження психологічного благополуччя фахівця харчової промисловості, адже саме воно може стати підґрунтям для позитивного емоційного стану, який допоможе подолати стрес на роботі, витримувати професійні навантаження, якісно і з задоволенням працювати та жити. Аналізу особливостей і компонентів психологічного благополуччя спеціалістів цієї галузі і присвячене наше дослідження.

Методи дослідження. Для досягнення поставленої мети використано теоретичні методи наукового дослідження: аналіз сучасного стану досліджуваної проблеми у психологічній літературі, узагальнення поглядів науковців щодо розкриття змісту поняття «психологічне благополуччя працівників харчової промисловості», виокремлення особливостей та складових психологічного благополуччя фахівців саме цієї галузі.

Результати дослідження. Харчова промисловість України – одна із провідних галузей народного господарського комплексу. За обсягом валової продукції вона посідає друге місце після машинобудування і металообробки, третє за кількістю робітників, п'яте – за вартістю основних виробничих фондів. Харчова промисловість об'єднує 22 спеціалізовані галузі, що включають більше 40 основних виробництв. В цілому в Україні вона виробляє на даний час більше 10 тис. найменувань продукції. [31]. Як бачимо, у галузі виробництва продуктів харчування задіяна значна кількість людей. Усі вони кожен день виходять на роботу для того, щоб задовольнити одну з найголовніших базових потреб людини – потребу у харчуванні. Така діяльність пов'язана з особливо високим рівнем відповідальності, як у процесі роботи, так і за її результат, оскільки від нього, без перебільшення, залежить здоров'я нації. Дестабілізуючим і стресогенним фактором для усіх, без виключення, жителів України є війна, і фахівці харчової промисловості не є виключенням.

Потрібно зауважити, що третину, а іноді і більшу частину свого життя людина проводить на роботі. Тому, на нашу думку, важливим є питання про те, чи почувається ця людина психологічно благополучною на робочому місці, адже від цього, напрямку чи опосередковано, залежать результати її праці. Якими ж є особливості та складові психологічного благополуччя фахівців харчового виробництва?

Аналіз наукових праць свідчить про те, що увагу дослідників привертала різні аспекти професійної діяльності фахівців харчової промисловості. Професійний стрес у працівників харчової промис-

ловості досліджувала О. Зазимко [32]. Ю. Каракай вивчав професійну адаптацію в умовах харчового виробництва. [33]. Г. Костюк аналізував особистісні особливості працівників виробництва [34]. В. Климчук досліджував мотивацію та професійну самореалізацію у харчовій промисловості. [35]. Е. Раджеш, Фагна Комал, Калкар Пара, Кумар Рішабх, Кальяні Палнс вивчали фактори впливу стресу на робочому місці на продуктивність працівників [36]. Д. Ван Лаар аналізував особливості робочого середовища [37, с. 325]. Дж. Харріс досліджував мотиваційні чинники працівників харчової сфери [38, с. 98-115]. Г. Товмасян займалася питанням когнітивного навантаження фахівців [39, с. 26-36].

З вищезазначеного видно, що у площині фахової діяльності глибоку зацікавленість науковців викликали питання психологічного характеру, що підкреслює важливість компоненту ментального здоров'я на тлі професійної компетентності.

Отже, можемо виділити основні психологічні особливості працівників харчової промисловості серед яких:

- високий рівень відповідальності, мається на увазі контроль якості продуктів, дотримання стандартів технологічних процесів;

- розвинені сенсорні здібності, такі як нюх, смак, зорове сприйняття є важливими для дегустаторів, технологів;

- стійкість до стресу та монотонності необхідна, бо робота виконується в умовах швидкого темпу та жорстких вимог, а також передбачає повторювані дії, що може викликати психоемоційну втоми та зниження мотивації;

- дисциплінованість та уважність важлива для точності дотримання стандартів безпеки та гігієни;

- здатність до командної взаємодія передбачає ефективну координацію з іншими працівниками.

Таким чином, психологічне благополуччя фахівця харчової промисловості можна описати як сталий стан позитивного сприйняття дійсності, яке водночас, залежить від здатності людини до самоприйняття та особистісного розвитку, її адаптаційних, комунікативних та когнітивних здібностей, наявності мотивації, стресостійкості та інших якостей, що властиві особистості.

Висновки. Теоретико-методологічний аналіз показав, що феномен психологічного благополуччя фахівців харчової промисловості є мало дослідженим. Результати теоретичного огляду дають підґрунтя для детальнішого розгляду психологічного благополуччя саме фахівців харчової промисловості, яке залежить від якостей та властивостей особистості.

Психологічне благополуччя працівників харчової промисловості є важливим для ефективності виробничих процесів та загального рівня задоволеності працею.

Таким чином, підтримка психологічного благополуччя є критично важливою для забезпечення ефективної роботи фахівців харчової промисловості.

Перспективи подальших досліджень у цьому напрямі. Перспективи подальших досліджень вбачаємо у розробці методик та програм для збереження та покращення психологічного благополуччя працівників галузі харчового виробництва. На нашу думку, є перспективним також розробка тренінгів для покращення корпоративного добробуту, психологічної підтримки на робочому місці, з метою підвищення мотивації та профілактики професійного вигорання таких фахівців. Також, вивчення особливостей та складових психологічного благополуччя спеціалістів цієї галузі може сприяти професійному визначенню молоді та при підготовці у закладах освіти.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Віговська О. О., Якість життя особистості: теоретико-емпіричні доробки сучасної психології. *Освіта регіону. Політологія. Психологія. Комунікації*. 2013. № 2. С. 161–166.
2. Капустіна О. О. Фактори психологічного благополуччя особистості періоду ранньої дорослості. *Інсайт: Психологічні виміри суспільства*. 2019. С. 123–125.
3. Ryff C. D., Singer B. The contours of positive human health. *Psychological Inquiry*. 1998. Vol. 9. P. 719–727.
4. Warr P. The measurement of well-being and other aspects of mental health. *Journal of Occupational Psychology*. 1990. Vol. 63(3). P. 193–210.
5. Horn J. The five-factor model: Issues and applications to industrial psychology. *Human Resource Management Review*. 2000. Vol. 10(1). P. 77–96.
6. Taris T. W., Schaufeli W. B. Individual well-being and performance at work: A conceptual and theoretical overview. In: van Veldhoven M., Peccei R. (Eds.) *Well-being and performance at work: The role of context*. Psychology Press, 2015. P. 15–34.
7. Schreurs P. J. G., van Emmerik I. J. H., Güntert S. T., Notelaers G. Job demands-resources and early retirement intention: Differences between blue- and white-collar workers. *International Journal of Stress Management*. 2010. Vol. 17(4). P. 351–372.
8. Page K. M., Vella-Brodrick D. A. The 'What', 'Why' and 'How' of employee well-being: A new model. *Social Indicators Research*. 2009. Vol. 90(3). P. 441–458.
9. Bakker A. B., Demerouti E. The Job Demands-Resources model: State of the art. *Journal of Managerial Psychology*. 2007. Vol. 22(3). P. 309–328.
10. Karasek R. A., Theorell T. *Healthy work: Stress, productivity, and the reconstruction of working life*. New York : Basic Books, 1990. 398 p.
11. Siegrist J. Adverse health effects of high-effort/low-reward conditions. *Journal of Occupational Health Psychology*. 1996. Vol. 1(1). P. 27–41.
12. Hackman J. R., Oldham G. R. Motivation through the design of work: Test of a theory. *Organizational Behavior and Human Performance*. 1976. Vol. 16(2). P. 250–279.
13. Yildirim K. Main factors of teachers' professional well-being. *Educational Research and Reviews*. 2014. Vol. 9(6). P. 153–163.

14. Schultz M. Social capital and health: A model of embeddedness. In: Anheier H. K., Kendall J. (Eds.) *Third Sector Policy at the Crossroads*. London : Routledge, 2012. P. 107–124.
15. Avey J. B., Luthans F., Smith R. M., Palmer N. F. Impact of positive psychological capital on employee well-being over time. *Journal of Occupational Health Psychology*. 2010. Vol. 15(1). P. 17–28.
16. Волинець Н. В. *Теоретична фокусно-холістична модель психологічного благополуччя персоналу ДПС України*. 2018. URL: <https://www.academia.edu/38200501>
17. Карамушка Л. М. *Психологія управлінської діяльності: навчальний посібник*. Київ : Либідь, 2003, 368 с.
18. Чепелєва Н. В. *Психологія професійного розвитку: теорія і практика*. Київ : Інститут психології ім. Г. С. Костюка, 2010, 288 с.
19. Балл Г. О. *Психологія особистісного становлення професіонала*. Київ: Освіта, 1996, 302 с.
20. Зазикін В. Г. *Психологія професійної адаптації*. Київ : Ніка-Центр, 2007, 256 с.
21. Кузьменко В. В. *Психологічні аспекти професійного вигорання*. Київ : МАУП, 2015, 216 с.
22. Holland J. L. *Making Vocational Choices: A Theory of Vocational Personalities and Work Environments*. Prentice Hall, 1997, 372 p.
23. Goleman D. *Emotional Intelligence: Why It Can Matter More Than IQ*. New York : Bantam Books, 1995, 352 p.
24. Locke E. A., Latham G. P. *A Theory of Goal Setting & Task Performance*. Prentice Hall, 1990, 413 p.
25. Super D. E. *The Psychology of Careers*. New York : Harper & Row, 1957, 432 p.
26. Seligman M. E. P. *Flourish: A Visionary New Understanding of Happiness and Well-being*. Free Press, 2011. 368 p.
27. Bradburn N. M. *Reports on Happiness. A Pilot Study of Behavior Related to Mental Health*. Chicago: Aldine Publishing Company, 1965, 200 p.
28. Deci E. L., Ryan R. M. Self-determination theory: A macrotheory of human motivation, development, and health. *Canadian Psychology*. 2008. Vol. 49(3). P. 182–185.
29. Lyubomirsky S., Sheldon K. M., Schkade D. Pursuing happiness: The architecture of sustainable change. *Review of General Psychology*. 2005. Vol. 9. P. 111–131.
30. Волошина Ю. І., Особистісне зростання як чинник психологічного благополуччя фахівців харчової промисловості. *Вісник післядипломної освіти. Серія: Соціальні та поведінкові науки*. Київ : ДЗВО «Університет менеджменту освіти», 2024.
31. Самойчук К., Паляничка Н., Верхоланцева В. Механізація зберігання зернових продуктів. 2020. URL: https://elib.tsatu.edu.ua/dep/mtf/ophv_21/page2.html
32. Зазимко О. В. *Психологічні аспекти стресу у працівників харчової промисловості*. Київ : Інститут психології ім. Г. С. Костюка, 2018. 146 с.
33. Каракай Ю. В. *Психологічні аспекти професійної адаптації працівників харчової промисловості*. Київ : Видавництво НАУ, 2017. 132 с.
34. Костюк Г. С. *Психологія трудової діяльності*. Київ : Наукова думка, 2005. 304 с.
35. Климчук В. А. *Психологія мотивації праці: теоретичний аспект*. Київ : Університет «Україна», 2013. 228 с.
36. Rajesh. E, Komal Phagna, Parag Kalkar, Rishabh Kumar, Palns Kalyani. *Impact of Workplace Stress on Employee Health and Productivity*. Vol. 4 No. 2 (2024). <https://doi.org/10.52783/jier.v4i2.1121>
37. Van Laar D. The Work-Related Quality of Life scale for healthcare workers. *Journal of Advanced Nursing*. 2007. 60(3). 325–33. DOI:10.1111/j.1365-2648.2007.04409.x
38. Харріс К.Дж., ДіП'єтро Р.Б., Лайн Н.Д., Мерфі, Канзас. Співробітники ресторану та дотримання правил безпеки харчових продуктів: мотивація йде зсередини. *Journal of Foodservice Business Research*, 2018, 22 (1), 98–115. <https://doi.org/10.1080/15378020.2018.1547037>.
39. Товмасян Г. Як психологічні фактори, когнітивні упередження та когнітивний дисонанс впливають на ефективність роботи та прийняття рішень? *Маркетинг та менеджмент інновацій*, 14 (3), 2023, 26–36. <https://doi.org/10.21272/mmi.2023.3-04>